

Η ΑΝΤΙΑΛΗΨΙΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΙΚΩΝ ΑΠΟΔΗΜΙΩΝ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ
Όμ. Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

1ο Διεθνές Συνέδριο περί
θρησκευτικού τουρισμού στην Κύπρο. 2006

Ὁ ἄνθρωπος ὁδίτης καὶ ταξιδευτῆς

Στὴ βάση μιᾶς προσκυνηματικῆς περιηγήσεως ὑπάρχει πάντοτε ἡ ἰδέα τοῦ ταξιδιοῦ, τῆς μετακίνησης. Ὁ ἄνθρωπος μετακινούμενος ἀπὸ τὴν αὐγὴ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἐγκαθιστάμενος κάπου μόνιμα ἀναζητεῖ σὲ λίγο ἄλλη γῆ καὶ ἄλλα μέρη. Πιστεύει ὅτι κάπου ἄλλοῦ τὸν περιμένουν καλλίτερες συνθήκες καὶ ἐλπίζει ὅτι πηγαίνοντας ἐκεῖ θὰ τὶς συναντήσῃ καὶ θὰ διευκολυνθῆ στὴ ζωὴ του. Δὲν ἐπιθυμῶ σ' αὐτὴ τὴν ὀλιγόλεπτη εἰσήγησή μου νὰ κάνω μία ἐπισκόπηση τῆς πορείας τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὁδίτη (homo viator) καὶ ταξιδευτῆ. Ἀπλᾶ ἐπεσήμανα μία κρυφὴ ἢ καὶ φανερὴ ἐπιθυμία ἐκείνου ποὺ ἀναλαμβάνει μία ἔξοδο ἀπὸ τὸν τόπο του γιὰ νὰ συναντήσῃ κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ οἰκεῖο ποὺ γνωρίζει, μία ἀπάντηση σὲ μία προσδοκία ποὺ τὸν ὑποκινεῖ νὰ φύγει.

Τί κάνει τὴ διαφορά

Μία προσκυνηματικὴ περιήγηση, ἓνα ταξίδι γιὰ προσκυνηματικούς λόγους διαφέρει ἀπὸ ἄλλες συνήθειες μετακινήσεις: κατακτητικὲς, ἐμπορικὲς, οικονομικὲς, μεταναστευτικὲς, ἐπιστημονικὲς κ.ἄ. Ἡ περιήγηση αὐτὴ ἔχει γιὰ προορισμὸ ἓνα τόπο μὲ θρησκευτικὴ σημασία. Ἐνα σημεῖο γῆς ποὺ μπορεῖ νὰ σὲ ἀπο-γειώσῃ, νὰ σὲ φέρῃ δηλαδὴ σὲ ἐπαφὴ μὲ μία ἄλλη πραγματικότητα, ποὺ δὲν περιορίζεται σ' αὐτὰ ποὺ σοῦ προσφέρουν οἱ πέντε αἰσθήσεις σου. Εἶναι ἓνας τόπος ὁ ὁποῖος καὶ ὅταν τὸν φθάσεις ὡς προορισμὸ σὲ παραπέμπει κάπου ἄλλοῦ.

Καὶ ἀκριβῶς, αὐτὸ εἶναι ποὺ ἐπιδιώκει ὁ «προσκυνητῆς» ὅταν ἐπισκέπτεται ἱερὰ προσκυνήματα, ἐκκλησίες ὅπου ὑπάρχουν θαυματουργὲς εἰκόνες καὶ ἅγια λείψανα, μοναστήρια καὶ ἡσυχαστήρια, ἀγιάσματα, τόπους ποὺ συγκεντρώνουν θρησκευτικὲς μνῆμες, μικρὰ ξωκκλήσια ποὺ πανηγυρίζουν· ἀκόμα πρόσωπα, ποὺ ἢ φήμη τους ἔχει ξεπεράσει τὴν τοπικὴ ἐμβέλεια καὶ ἐλκύουν ἀπὸ παντοῦ ἀνθρώπους ποὺ ἐπιζητοῦν ἀνάπαυση σώματος καὶ ψυχῆς. Εἶναι ἀναγκαῖο νὰ μὴ ξεχνᾶμε τὸ σκοπὸ γιὰ τὸν ὁποῖο ξεκινοῦν οἱ ἄνθρωποι σ' αὐτὲς τὶς περιόδους.

Ὁ σκοπὸς αὐτὸς, συνειδητὰ ἢ ἀσυνεῖδητα, περικλείει τὶς περισσότερες φορὲς τὴν ὑπέρβαση τῆς καθημερινότητας, ψυχικὴ ἀνάταση καὶ κατάνυξη, συνάντηση μὲ μιὰν ἄλλη πραγματικότητα, προσδοκία παρακλήσεως, ἀναζήτησις τοῦ προσωπικοῦ καὶ σὲ περιπτώσεις ὁμαδικοῦ–μαζικοῦ τουρισμοῦ. Ἐκεῖ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπολαύσουν πνευματικὴ θεραπεία, ν' ἀναγεννηθοῦν σωματικὰ καὶ ψυχικά, ν' ἀποκτήσουν ψυχοσωματικὴ εὐεξία καὶ δύναμη γιὰ ν' ἀντιμετωπίσουν εὐθύνες καὶ δυσκολίες γιὰ ὅταν ἐπιστρέψουν. Αὐτοὶ λοιπὸν οἱ τόποι συνιστοῦν «σημεῖα» ποὺ ἐντάσσονται σὲ μιὰ «πνευματικὴ γεωγραφία», τὰ ὁποῖα ὅταν ἐνωθοῦν μεταξύ τους, χαρτογραφοῦν ὁδοιπορικὰ προσκυνηματικοῦ τουρισμοῦ, ὑποβάλλουν σχέδια γιὰ εὐσεβεῖς, ἱερὲς ἀποδημίες καὶ ὁδοιπορίες.

Προσκυνεῖν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ

Θὰ πρέπει ἀσφαλῶς σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο νὰ τονίσουμε ὅτι αὐτὴ ἡ πνευματικὴ ὠφέλεια γιὰ τὴν ὁποία μιλήσαμε δὲν εἶναι ἀπροϋπόθετη. Δὲν ἀρκεῖ ὁ τόπος ἀκόμη καὶ ὁ ἀγιασμένος τόπος γιὰ νὰ σοῦ δώσει τὰ ὀφέλη ποὺ περιμένεις. Εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο προσεγγίζεις αὐτὰ τὰ μέρη. Εἶναι ἡ προετοιμασία ἢ ὁποῖα ἔχει προηγηθεῖ γιὰ νὰ πλησιάσεις τὰ προσκυνήματα. Κι ἂν σκοπὸς σου εἶναι στὰ ἰδιαίτερα αὐτὰ μέρη νὰ πλησιάσεις μ' ἓναν ἰδιαίτερο τρόπο τὸ Θεὸ πρέπει νὰ λάβεις ὑπόψη σου τὴν προειδοποίηση τοῦ ἴδιου του Κυρίου μας, ὁ Ὅποῖος στὸν ἐμπνευσμένο διάλογό Του μὲ τὴν Σαμαρείτιδα στὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιο ἀπομακρύνει τὸν κίνδυνο μιᾶς ἀπόλυτης καὶ ἀποκλειστικῆς τοπολογικῆς προσκυνήσεως τοῦ Θεοῦ Πατέρα. «Πίστεψέ με γυναῖκα, ὅτι ἔρχεται ὥρα ποὺ οὔτε εἰς τὸ ὄρος τοῦτο οὔτε εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα θὰ λατρεύετε τὸν Πατέρα. Ἄλλ' ἔρχεται ὥρα, καὶ μάλιστα ἤλθε ἤδη, ποὺ οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ θὰ λατρεύουν τὸν Πατέρα πνευματικὰ καὶ ἀληθινά, διότι τέτοιοι θέλει ὁ Πατέρας νὰ εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ τὸν λατρεύουν» (Ἰωάννου 4, 21,

23).
Ὁ λόγος αὐτὸς τοῦ Κυρίου αἶρει τὴν ἀποκλειστικότητα, τὸ ἐκεῖ καὶ μόνον, ὄχι τὴν ὠφελιμότητα ἐνὸς τόπου ἁγιασμένου γὰρ τοὺς ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ προσκυνητές.

Ἁγιασμένοι τόποι

Γι' αὐτοὺς τοὺς τόπους ὁ μακαριστὸς Μητροπολίτης Ρεθύμνης καὶ Μυλοποτάμου κυρὸς Θεόδωρος σὲ πρόλογό του στὸ βιβλίο τοῦ τότε Ἀρχιμανδρίτου – τώρα Μητροπολίτου Ρεθύμνης καὶ Μυλοποτάμου- κ. Ἀνθίμου Συριανοῦ, Παναγία Χαρακιανή, τὸ Ἱερὸ προσκύνημα τοῦ Μυλοποτάμου, διατύπωνε τὴν ἄποψη: «... ὑπάρχουν τόποι ἐξαγιασθέντες μὲ τὸν σύνδεσμόν των μετὰ γεγονότων ἢ προσώπων ἱερῶν, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν μέσα ἀναφορᾶς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὰς ὑπερβατικὰς πραγματικότητας, χῶρον συναντήσεως δυὸ ἢ τριῶν πιστευόντων ἀνθρώπων, ὅπου ἐν μέσῳ αὐτῶν κατὰ τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ Κυρίου εἶναι Ἐκεῖνος παρὼν, καὶ συγχρόνως ἔτσι καθίστανται ἢ πρώτη βαθμὶς μιᾶς νοητῆς καὶ εὐλογημένης κλίμακος πνευματικῶν ἀναβάσεων».

Συναφεῖς εἶναι καὶ οἱ ἐμπειρίες τοῦ μακαριστοῦ Γέροντος Πορφυρίου (Μπαϊρακτάρη, 1906-1991), ὁ ὁποῖος ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς κύριους ἐμπνευστὲς τῆς ἔρευνάς μου ποὺ φέρει τὸν τίτλο «Πνευματικὴ Γεωγραφία». Αἰξίζει νὰ ἀναφερθοῦμε στὴ μαρτυρία τοῦ Κλείτου Ἰωαννίδη, (Ὁ Γέρον Πορφύριος, Ἀθήναι 1993, σ. 94): «Μᾶς ἔλεγε ὁ Γέρον ὅτι ὡς ἀνάγκη πῆγε σὲ ἁγιασμένους χώρους, ὅπως εἶναι τὸ ὄρος Σινᾶ, τὸ Σπήλαιο τῆς Ἀποκαλύψεως στὴ νῆσο Πάτμο ἢ τὰ Ἱεροσόλυμα, αἰσθανόταν ἀπερίγραπτα βιώματα. Πάντοτε τόνιζε ὅτι ὑπάρχει ἁγιασμός τῶν τόπων, ὅτι οἱ τόποι εἶναι διαποτισμένοι ἀπὸ τὴ χάρι τοῦ Θεοῦ. Μᾶς ἔλεγε χαρακτηριστικὰ ὅτι, ὅταν ἀγωνιζόταν σὲ κάποιο μέρος, προκειμένου νὰ φτάσει σὲ μίαν πνευματικὴν κατάστασιν μὲ τὴν προσευχὴν, χρειάζοταν λ.χ. ἐνὸς τετάρτου ἢ μισῆς ὥρας ἀγώνα. Ἀλλὰ ὅταν αὐτὸ γινόταν σὲ ἁγιασμένο τόπο, τὰ πράγματα ἦταν διαφορετικὰ. “Μπαίνω γιὰ παράδειγμα”, μᾶς ἔλεγε “μέσα σ’ ἕνα ἅγιο σπήλαιο, ὅπως τὸ σπήλαιο τοῦ ἁγίου Νήφωνος ἢ τοῦ ἁγίου Νείλου στὸ Ἅγιον Ὄρος ἢ στὸ Σπήλαιο τῆς Ἀποκαλύψεως• καὶ δὲν προλαβαίνω ν’ ἀρχίσω νὰ προσεύχομαι καὶ ἀμέσως ὁ ἁγιασμένος χῶρος μὲ ἀνεβάξει στὰ ὕψη“».

Ὁ ἅγιος Ἰωάννης τῆς Κλίμακος ἀναγνωρίζει τὴν τοποθεσίαν ὡς βοηθητικὴν γιὰ τὴν κατάνυξιν: «Πολλὰς φορὰς ὁδηγεῖ τὸν νοῦν μας σὲ κατάνυξιν καὶ ἡ τοποθεσία ποὺ μένομε καὶ ἡ θεὰ ποὺ ἔχει. Ἄς σὲ πείσουν γι’ αὐτὸ ὁ Κύριος, ὁ Ἡλίας καὶ ὁ Ἰωάννης, οἱ ὁποῖοι προσεύχονταν κατὰ μόναν (σὲ διαλεγμένους ἐρημικοὺς τόπους)».

Ἡ γῆ, κατὰ παράδοξο τρόπο ἁγιαζεται μὲ τὰ συρόμενα βήματα τῶν μαρτύρων καὶ ἐμεῖς ἀκολουθοῦντες τὰ βήματα αὐτὰ σὲ ταξίδια προσκυνηματικὰ μετέχουμε στὴν ἀκολουθίαν τοῦ Ἰησοῦ κατὰ τὸ «ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἔλθειν ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθεῖτω μοι». Τὰ ταξίδια αὐτὰ μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ κοπιαστικά, νὰ σὲ κάνουν νὰ μοχθεῖς. Δὲν εἶναι ταξίδια ἀναψυχῆς, ἀσχέτως ἂν σὲ ἀναπαύουν καὶ τελικὰ σὲ θεραπεύουν καὶ σὲ σώζουν. Εἶναι ταξίδια ποὺ ἀκολουθοῦν τὸ καλοτάξιδο πλοῖο τῆς Ἐκκλησίας ποὺ χαρακτηρίζεται ὡς «εὐπλοῦς ναῦς». Ἡ ψυχὴ μας κάνει τότε πανιά... Γίνεται γοργοτάξιδο σκαρὶ σὲ ὅλα τὰ μήκη καὶ πλάτη.

Ἐδῶ ἂς θυμηθοῦμε τὸ τροπάριον τῆς ἡ' ὥδης τοῦ κανόνος τοῦ Ἁγίου Μάρτυρος Ἀγαθονίκου ποὺ τιμοῦμε τὴ μνήμη του στὶς 22 Αὐγούστου καὶ διαζωγραφίζει ὅσα πρὸ πάνων λέχθησαν:

«ἐκ τόπων συρόμενος εἰς τόπον ἀθλητῆ, τὴν γῆν καθηγίαςας, τοῖς βήμασι τοῖς σοῖς, καὶ κλίνας αὐχένα ξίφει τέμνοντι, σαρκὸς διεζεύχθης, καὶ τῷ Θεῷ ἠνώθης» (Μηναῖον Αὐγούστου).

Ἀνάλογα δρώμενα περιγράφονται καὶ στὸ συναξάρι τῆς 25ης Αὐγούστου ποὺ τιμᾶται ἡ μνήμη τῆς ἐπανόδου τοῦ Λειψάνου τοῦ ἁγίου ἐνδόξου Ἀποστόλου Βαρθολομαίου.

Σταυρώθηκε ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἀρμενίᾳ τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ σορὸς του ἀπετέθη στὴν Ἀλβανούπολη ἐν λάρνακι λιθίνῃ. Ἐπειδὴ ἐγένοντο πολλὰ θαύματα οἱ ἐθνικοὶ τὴν ἔριξαν στὴ θάλασσα μαζὶ μὲ ἄλλες τέσσερις ποὺ ἀνῆκαν σὲ μάρτυρες ἐπίσης. Μία ὀλόκληρη νηοπομπή! Πέρασαν ἀπὸ πολλὰς θάλασσας καὶ ἡ λάρνακα τοῦ Ἀποστόλου προσορμίζεται στὴν Λίταρη τῆς Σικελίας. Οἱ ἄλλες ἔφθασαν σὲ ἄλλες πόλεις. Ποιὰ ὅμως ἡ ἐξήγησις ὅλων αὐτῶν;

«Τοῦτο δὲ ὄλον γέγονεν ἵνα καὶ ἡ τοσαύτη θάλασσα ἦν διήλθον, ἁγιασθῆ δι’ αὐτῶν, καὶ οἱ τόποι καθ’ οὓς ἡ θεῖα χάρις αὐτοῦ διεμέρισεν εὐλογηθῶσι, καὶ ὁ Θεὸς θαυμαστωθῆ ἐν τοῖς Ἁγίοις Αὐτοῦ, κατὰ τὸ γεγραμμένον» (Συναξάριον, Μηναῖον Αὐγούστου).

Αὐτὰ τὰ ὀλίγα νομίζω ὅτι ἀρκοῦν θεολογικὰ γιὰ νὰ θεμελιώσουν τὴν τιμὴν ποὺ ὀφείλομε στοὺς ἁγιασμένους τόπους καὶ τὰ ὀφέλη ποὺ ἀποκομίζουμε ὅταν φθάνομε σεμνὰ καὶ ταπεινὰ ὡς προσκυνητὲς μὲ βαθειὰ συναίσθησιν τῆς «ιερότητος» τοῦ τοπίου. Μὴ ξεχνᾶμε ὅτι «τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς» (Ψαλμὸς 23,1)

Ὡς προσκυνητῆς ὁ ἄνθρωπος μπαίνει σὲ νέες περιπέτειες προσπαθώντας νὰ πορευτεῖ σὲ δρόμους θεραπευτικὸς γιὰ νὰ θεραπεύσει βαθειὰς ἀνθρώπινες ἀνάγκες του. Ἡ στάσις σεβασμοῦ μὲ τὴν ὁποία πλησιάζουμε τόπους καὶ πρόσωπα κάνει νὰ ἀναδυθῶν μὲ ἕνα καινούριο ἐντελὸς νόημα. «Κοινοὶ τόποι» ποὺ

γίνονται ξεχωριστοί. Όχι μόνο γιατί ἐγὼ τοὺς εἶδα καὶ τοὺς ξεχώρισα. Κι αὐτὸ μπορεῖ νὰ συμβεῖ. Ἀλλὰ γιατί ἄλλοι πρὶν ἀπὸ ἐμένα ἐξήσαν σ' αὐτοὺς καὶ τοὺς ξεχώρισε ἡ παρουσία τους. Τόποι πὸν γαληνεύει ἡ ψυχὴ μας ὅταν τοὺς πλησιάσουμε. Ἡ ἀνθρώπινη παρουσία δέθηκε μαζί τους καὶ ἀναδύεται.

Ποιοτικὴ φιλοξενία

Ἄν αὐτὲς εἶναι οἱ προϋποθέσεις μὲ τις ὁποῖες ὀφείλει ὁ προσκυνητὴς νὰ πλησιάζει τὰ προσκυνήματα ἀπαιτοῦνται καὶ ἄλλες προϋποθέσεις ἀπ' αὐτοὺς πὸν ὑποδέχονται τοὺς προσκυνητές. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ ποιμαντικὴ τοῦ ἐλευθέρου χρόνου, τὰ προσκυνηματικὰ ταξίδια ἢ οἱ ἱερὲς ἀποδημίες ἀπασχολοῦν ἔντονα μεμονωμένους ποιμένες καὶ τὴν διοικοῦσα Ἐκκλησία. Στὶς σύγχρονες ἀνάγκες προσπαθοῦν ν' ἀνταποκριθοῦν προβάλλοντας παραδοσιακοὺς θησαυροὺς μὲ ἐπίκαιρο τρόπο. Μέριμνά τους δὲν εἶναι μία «μουσειακὴ» συντήρηση ἀλλὰ μία ζωντανὴ ἐνεργοποίηση καὶ προβολὴ ἐκείνου τοῦ ὁποῖου αἰσθάνονται ὡς ἄγρυπνοι θεματοφύλακες. Ἐκεῖνο πὸν πρέπει νὰ προσεχθεῖ ἰδιαίτερα εἶναι ἡ ποιότητα τῆς ἐπὶ τόπου προσφορᾶς μας, ἡ ὑπαρξὴ στοιχειῶδους προετοιμασίας καὶ ἀνάλογης ὑποδομῆς καὶ ὄχι μόνο ὑλικῆς. Γνωρίζουμε ὅτι οἱ ἀρμόδιοι τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὄργανισμοῦ Τουρισμοῦ (Ε.Ο.Τ.) καὶ τοῦ Ὑπουργείου Τουριστικῆς Ἀνάπτυξης φροντίζουν γι' αὐτὸ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ ὑπεύθυνοι συμβάλλουν ἰκανῶς πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση. Πέρα ἀπὸ καθαριότητα καὶ τάξη πὸν πρέπει νὰ ἐπικρατεῖ, εἶναι ἀναγκαῖο νὰ μὴν ξεχνᾶμε τὸν σκοπὸ γιὰ τὸν ὁποῖο ξεκινοῦν οἱ ἄνθρωποι σ' αὐτὲς τοὺς τις περιοδεῖς. Πόσο εἴμαστε ἔτοιμοι νὰ προσφέρουμε αὐτὸ τὸ ποιοτικὸ στοιχεῖο ζωῆς πὸν ὁ κόσμος περιμένει καταφεύγοντας ἐκεῖ; Ἡ προετοιμασία, βέβαια, αὐτὴ δὲν εἶναι θέμα ὑποδείξεων, συνταγῶν, ἐντολῶν. Εἶναι ἐτοιμασία γιὰ «στάση ζωῆς» πὸν ἀναπαύει ὅσους προσέρχονται. Μία στάση φιλοξενίας πὸν συνοψίζει ὑποδοχὴ καὶ ἀγάπη. Οἱ ἄνθρωποι αὐτὴν τὴ φιλοξενία ἔχουν ἀνάγκη. Σ' ἓναν κόσμον, μέσα στὸν ὁποῖο τις περισσότερες φορές αἰσθάνονται ἀνέστιοι, στὴν Ἐκκλησία καὶ στοὺς χώρους της περιμένουν νὰ νοιώσουν σὰ στὸ σπίτι τους, οἰκεῖο καὶ δικό. Κι ὅμως εἶναι φορές, πὸν κι ἐκεῖ λείπει ἡ ζεστασιά τῆς ἀνθρώπινης ἐπαφῆς· ἀπουσιάζει ὁ θερμὸς λόγος· ἡ ὑποδοχὴ γίνεται ψυχρὰ καὶ βαρετὰ, σὰ νὰ ἐνοχλεῖ ὁ ἐπισκέπτης· οἱ χῶροι ἔτσι ὅπως εἶναι διαμορφωμένοι μερικὲς φορές, ἀποδιώχνουν καὶ ἀπωθοῦν.

Αὐτὴ ἡ φροντίδα γιὰ ποιότητα γιὰ τὴν ὁποία μιλούσαμε πρὸ πάνων πρέπει νὰ ἐπεκτείνεται ὄχι μόνο στὸ ἀνθρώπινο δυναμικὸ πὸν θὰ ὑποδέχεται τοὺς ξένους ἀλλὰ καὶ στὰ ἀντικείμενα πὸν θὰ ἔχουμε προετοιμάσει νὰ προσφέρουμε ἀναμνηστικά, δωρεάν ἢ πρὸς πώληση. Καὶ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο χρειάζεται ἡ ἀπαιτούμενη προσοχή.

Πολλὲς φορές καὶ γιὰ νὰ κρατήσουμε τις τιμὲς προσιτές, ὅταν τὰ κατασκευάζουμε οἱ ἴδιοι ἢ διότι τὰ προμηθευόμεστε ἀπὸ ἐργαστήρια μαζικῆς παραγωγῆς, παραμελοῦμε τὴ φιλοκαλικὴ παράδοση τῆς Ὁρθοδοξίας ἐμπορευματοποιώντας τὴν καὶ προσφέρουμε «ἀναμνηστικά» (σουβενίρ) πὸν τελικὰ «δὲν θὰ θυμίζουν τίποτε» ἀπὸ τὸν τόπο πὸν ἐπισκεφθήκαμε. Τὰ ἐργόχειρα δὲν εἶναι «ἐργόχειρο» ἀλλὰ κακῆς ποιότητος κατασκευάσματα πὸν δυσφημοῦν αὐτὸν πὸν τὰ προσφέρει ἢ τὰ πωλεῖ.

Ἄς μὴ ξεχνᾶμε μάλιστα, ὅτι αὐτὸ πὸν θ' ἀποκομίσει ὁ ἐπισκέπτης ἀπὸ τὸν τόπο πὸν ἐπισκέπτεται θὰ πρέπει νὰ ἔχει καὶ ἓναν αἰσθητικὰ παιδαγωγικὸ χαρακτήρα πὸν νὰ τὸν πλησιάζει στὴν ἄπειρη ὁμορφιά, στὸ ἄλλο Κάλλος, τὸ ὁποῖο στὴν οὐσία συμβολίζει. Καὶ τὸ πρὸ μικρὸ ἀντικείμενο ἂς μὴ τραυματίζει τουλάχιστον τὴν εὐαισθησία μας ἂν δὲν μπορεῖ νὰ κάνει αἰσθητὴ αὐτὴ τὴν ἄλλη πραγματικότητα.

Ἄς φροντίσουμε, λοιπόν, μὲ κάθε τρόπο ξεκινώντας ἀπὸ τὰ δικά μας, τὰ ἐκκλησιαστικά, νὰ ἀποχαρακτηρισθεῖ καὶ ἡ Ἑλλάδα ὡς «χώρα τοῦ κίτς». Ἄς μὴ ξεχνᾶμε, ὅτι ἡ Ἐκκλησία διαφύλαξε στὸ σῶμα Τῆς ὡς κιβωτὸς ὅ,τι πρὸ ἐκλεκτὸ δημιούργησε ὁ λαϊκὸς μας πολιτισμὸς. Αὐτὸ πρέπει νὰ καθοδηγήσει καὶ τῶρα κάθε εἶδους πρωτοβουλίες ἔτσι ὥστε ἡ θεραπεία νὰ ἀνάγεται σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα καὶ νὰ καλύπτει ὅλες τις χρῆεις τοῦ ἀνθρώπου.

Βιβλιογραφία

Γιὰ τὴ συγγραφὴ τῆς εἰσηγήσεως ὁ ὁμιλητὴς στηρίχθηκε κυρίως σὲ μελέτες καὶ ἔρευνές του γύρω ἀπὸ τὴ θεματικὴ «Πνευματικὴ Γεωγραφία» καὶ «Θεραπευτικὸς Τουρισμὸς», οἱ ὁποῖες ἔχουν ἀποτυπωθεῖ ἐν μέρει στὴν ἀκόλουθη ἀρθρογραφία του:

- Φιλοξενία, στὸ περ. «Ὁ Ἐφημέριος» 1984, σ. 184-185 καὶ στὸ ἀνάτυπο Στιγμιότυπα καὶ περιπλανήσεις σὲ δρόμους ποιμαντικῆς διακονίας 3, Ἀθήνα 1985, σ. 34-40.
- Σχεδιάγραμμα πνευματικῆς γεωγραφίας, στὸ περ. «Ὁ Ἐφημέριος» 1985, σ. 56-58 καὶ στὸ ἀνωτέρω ἀνάτυπο, σ. 82-96.
- Θεραπευτικὸς Τουρισμὸς, στὸ περ. «Ὁ Ἐφημέριος» 1987, σ. 272-273 καὶ 1988 σ. 112-114, 136-138) καὶ στὸ ἀνάτυπο Σύγχρονοι Ποιμαντικοὶ Προβληματισμοί, Ἀθήνα 1988 σ. 55-72.

- Θεραπευτικός Τουρισμός, στο περ. «Ὁ Ἐφημέριος» 1989, σ. 16-18 καὶ στὸ ἀνάτυπο Θεραπευτικὴ Διακονία, Ἀθήνα 1989, σ. 100-109.
  - «Ταξιδεύοντας», στοὺ περ. «Ὁ Ἐφημέριος» 1991, σ. 272-274 καὶ στὸ ἀνάτυπο Ποιμαντικὴ τῆς καθημερινῆς Ζωῆς, Ἀθήνα 1992, σ. 176-182.
  - Αἰγαιοπελαγίτικες σελίδες, στοὺ περ. «Ὁ Ἐφημέριος» 1993, σ. 272-274 καὶ στὸ ἀνάτυπο Ποιμαντικὴ πολλαπλῶν διαδρομῶν, Ἀθήνα 1995, σ. 228-236.
- Ἐπίσης:
- Ἀλεξάνδρου Μ. Σταυροπούλου - Ἰγγελοῦ Βαλλιανάτου – Ἀριάδνης Σαραντουλάκου – Τριαντάφυλλου Μπολτέτσου, Οἱ δρόμοι τοῦ νεροῦ. Ὀδοιπορικὸ θεραπευτικοῦ τουρισμοῦ στὰ ἀγιάσματα τῆς Ἑλλάδας. Ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2002, 60 σ.